

Алла Миколаївна Крамаренко,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти
Бердянського державного педагогічного університету

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто питання формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи в умовах посилення глобалізаційних викликів екологічної та економічної криз суспільства. Проаналізовано наукові погляди з проблеми становлення еколого зорієнтованої особистості майбутнього вчителя початкової школи й окреслено шляхи підвищення ефективності цієї підготовки.

Ключові слова: екологічні цінності, глобалізація, екологізація, майбутні вчителі початкової школи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна тенденція глобалізації всіх сфер життя суспільства потребує від країн гармонізації та синхронізації їхніх національних стратегій з глобальними процесами, а особливо це пов'язано з екологічною й економічною проблематикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблеми формування екоцілісної особистості в умовах швидкоплинних змін у суспільстві стали досить актуальними за останні десятиріччя. У науковій літературі висвітлено теоретико-методичні основи формування екологічної культури майбутнього вчителя (Ю. Бойчук, Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Смікал, Г. Тарасенко, Н. Ясінська та ін.), його екологічного світогляду у процесі екологічної освіти і виховання (Г. Білявський, О. Головка, Г. Пустовіт, Ю. Саунова, С. Совгіра, А. Федорук, С. Шмалей та ін.), посилення ролі екологічної домінанти у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл і

вищих навчальних закладів (О. Біда, В. Ільченко, О. Король, О. Кудрявцева, І. Суравегіна та ін.). Проблему ціннісного ставлення до навколишнього середовища у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти розглянуто також у дослідженнях Н. Борисенко, Н. Казанішевої, І. Малишевської, М. Хроленко та ін.

Метою статті є висвітлення проблеми формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи в умовах посилення глобалізаційних викликів екологічної й економічної кризи суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зазначимо, що відносини людини та природи відбувалися відповідно до етапів розвитку суспільства, і саме їх розуміння надає змогу розробляти та впроваджувати стратегії виходу з екологічної й економічної криз. Класифікація і розуміння цих процесів та відповідні їм ключові принципи діяльності в еколого-економічній сфері саме і надають нам такі можливості. Тому доцільним є розгляд такої послідовності: традиційне суспільство (доіндустріальне) – індустріальне – постіндустріальне – інформаційне суспільство.

Стратегія відносин людини та природи у традиційному суспільстві – це стратегія, основним стрижнем якої є органічна системна єдність суспільства і природи, яка, до того ж, передбачає наявність фундаментальних закономірностей господарського та культурного розвитку людини в тісній взаємодії з природним середовищем.

Природні основи традиційного суспільства потребують єдності людини і природи. Якісно змінений характер людської діяльності, наявність можливості адаптації до природи та її перетворення зумовили нове сприйняття навколишнього світу, що знайшло відображення в усіх сферах суспільного життя: від матеріального виробництва і побуту до релігії, ідеології, соціальної психології, етики, права. Відчуваючи органічний зв'язок із природою, людина виокремлювала себе в якісно особливу її частину. У традиційному суспільстві з розвитком виробництва природа все більшою мірою поставала перед людиною

лише як засіб для досягнення суспільних цілей, тому стратегія виходу з еколого-економічної кризи методами традиційного суспільства є недостатньо ефективною.

Наступною стадією розвитку людства є індустріальне суспільство. Сам термін “індустріальне суспільство”, як вважається, ввів у науковий обіг К. Сен-Сімон [10]. Він розпочав теоретичну лінію, яку продовжували О. Т’єррі, О. Конт, Дж. Ст. Міль та ін. Зазначимо, що в межах цієї стадії розвитку суспільства відбувається вплив на навколишнє середовище й окрему людину, а також на суспільство загалом. На відміну від традиційного (індустріального) суспільства, з’являється “посередник” у вигляді системи технічних засобів і технологій. Саме завдяки йому людині вдається добувати собі блага з навколишнього природного середовища, створюючи при цьому неадекватну систему відтворення та відновлення природних ресурсів.

В індустріальному суспільстві ставлення до природи має суспільний характер та є опосередкованим станом вироблення панівних у суспільстві відносин. Саме тому вже в межах певного суспільства відбуваються незворотні зміни у ставленні до природи. Безперечно, індустріальна цивілізація вкрай загострила конфлікт людини і природи.

В доіндустріальному суспільстві, зазначає гарвардський соціолог Д. Белл, людська практика здійснювалась як “гра людей проти природи”, у індустріальному – як “гра людей проти техніки” (штучно створеної природи), в постіндустріальному – як “гра між людьми”. Основу першої становлять “сирі матеріали природи”, другої – техніка й енергетика, третьої – інформація [1, с. 116]. Виходячи з того, що сучасне індустріальне суспільство розвивається стихійно і ця якість поширюється і на ставлення до природи, перетворюючись на некерований процес, таке суспільство не може запропонувати дієвої стратегії виходу з екологічної та економічної криз, а лише поглиблює її.

Наступним етапом розвитку є інформаційне суспільство – стан, у межах якого завдяки інформаційній революції основним чинником розвитку є освіта й інформаційне виробництво. Можна констатувати, що концепція

інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, або посткапіталістичного суспільства (за П. Дракером). Інформаційна революція набула значення глобального соціокультурного феномена, оскільки поєднала всі значущі виміри суспільства і, відповідно, має культурне коріння. У цих умовах знання, а не капітал та праця стають основним засобом виробництва і стратегічним ресурсом соціального розвитку.

Однак цей стан суспільства набуває нових рис, і, як відзначав відомий японський футуролог Є. Масуда [9, с. 33], духом часу в “інформаційному суспільстві” стає “глобалізм”, для якого характерними є три ідеї: відчуття єдності людства, мирний симбіоз людства і природи та виникнення “глобального інформаційного простору”, що не знатиме регіональних і національних кордонів. В умовах постійного зростання загрози глобальної антропогенної екологічної кризи традиційні світоглядні проблеми взаємодії людини з природою набувають специфічних рис та стають практичними проблемами вибору стратегії виживання і подальшого розвитку людства. Саме тому можна говорити про появу нової течії в постіндустріальній парадигмі, яка ідентифікується з концепціями суспільства знань, у межах якого знання набувають нового значення, у тому числі й стратегічного.

Ще одна перспектива еволюції подана американським соціологом та футурологом Е. Тоффлером у книзі “Третья волна”, який для зручності описує людський розвиток моделлю трьох “технологічних хвиль” [5]. Для виникнення першої хвилі, за Е. Тоффлером, потрібні були тисячоріччя, але вона зрештою надала можливість більшій частині людства перейти від племінного етапу до етапу розвинених аграрно-феодальних цивілізацій. Деякою мірою можна стверджувати, що цей етап розвитку збігається зі станом традиційного суспільства. Друга хвиля відбулася набагато швидше – за декілька століть вона перетворила майже все людство з аграрно-феодальної економіки на індустріально-ринкову. Зазначена хвиля людського розвитку збігається з індустріальною стадією.

Е. Тоффлер зазначає, що третя хвиля (“інформаційний вибух”, “постіндустріальна економіка” тощо) продовжує набирати силу і досягне кульмінації всього через кілька десятиліть. Певною мірою вона збігається з постіндустріальною стадією розвитку та фактичним станом інформаційного суспільства. Через те, що майбутнє настає з великим прискоренням, можна говорити про “футурологічний шок” (за Е. Тоффлером), якого зазнає людство. Аби визначити модальність і межі футурошоку, учений використав величезний соціальний прогностичний ресурс, побудований на інтерполяції та передбаченні. Те, що вивчалось у школах та університетах, він назвав “безнадійним анахронізмом”. Усі установи освіти, на його думку, рухаються п’ятами вперед, до системи, що себе вже повністю зжила, їх енергія спрямована на підготовку Індустріальних Людей – людей, ангажованих для виживання в системі, яка перестане існувати раніше, ніж вони.

Е. Тоффлер зазначає, що прискорення процесів світової історії призводить до розриву між минулим і майбутнім, посилює соціальну колізію між неприйняттям минулого та засудженням і недовірою до майбутнього. Такий стан стимулює екологічні лиха та, відповідно, їхній негативний вплив на навколишнє середовище та здоров’я людини [5].

Отже, набуває значення той факт, що на зміну сучасній парадигмі соціального буття, відповідно до якої суспільство зберігало і розвивало себе шляхом безперервної зміни природного середовища, приходять нова: засобом збереження суспільства в сучасних межах є орієнтація не так на тотальну зміну природи, як на забезпечення поєднання з нею всіх напрямків людської діяльності.

У цьому сенсі екологізація системи освіти та виховання виявляється основним елементом подальшого поступу людства. Аналіз методологічних аспектів запровадження екологічної освіти свідчить про те, що її метою в сучасних умовах є зміна у ставленні людини до власного здоров’я і до “здоров’я” довкілля, формування глибокої екологічної свідомості, високої екологічної грамотності та відповідальності за стан навколишнього

середовища. Екологічна освіта покликана сприяти перебудові діяльності людини, її взаємовідносин з довкіллям, визначити надієвіші і найдоцільніші засоби.

Більшість дослідників глобалізації переконані, що етнокультурне розмаїття врешті-решт буде звужене чи зредуковане шляхом глобальної гомогенізації культури. Те, що відбувається сьогодні завдяки глобалізації, вважає американський журналіст Т. Фрідман, – це турбоеволюція, в якій майже немає сенсу. У його книзі “Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію”, яка стала міжнародним бестселером, наведено яскраві асоціації щодо взаємодії екологічно-ідентичних та техногенно-гомогенних чинників [7]. Світові перипетії сьогодні, зазначає автор, можна пояснити як взаємодію між новим, як веб-сайт в інтернеті, і старим, як сучкувате оливкове дерево на берегах Йордану. Останнє є символом нашого коріння, ідентичності – сім’я, спільнота, рідна природа й екологічна ніша, що надає нам родинне тепло, упевненість і соціально-екологічну безпеку. Т. Фрідман доводить, що етнічна та культурна фрагментаризація і модерністська гомогенізація – це не два протилежні чинники сучасності, а також фундаментальні прикмети сучасного суспільного розвитку, консолідуючі аспекти глобальної реальності.

Цілком поділяючи вищенаведену позицію, Л. Юрченко визначає поняття “екологічна глобалізація” як багатовимірний процес, у якому одночасно відбуваються як гомогенізація, так і гетерогенізація екокультурних просторів, як руйнації, так і стабілізація. Проте, домінування першого чи другого, зазначає філософ, усе більше залежить нині від усвідомлення людством екологічних гуманістичних цінностей. Це вимагає від освіти інтенсивної гуманітаризації підготовки молодого покоління до життя у “глобальному помешканні”, збереження його національної природної ідентичності, поєднання традиційної екологічної культури з модерною [8].

Порушуючи проблему глобалізації, В. Кремень надає таке визначення досліджуваної дефініції, а саме: “глобалізація” – це “загострена конкуренція між державами та націями”, фактично “набуття цією конкуренцією

всепланетарного характеру, охоплення нею всіх сфер суспільної діяльності”. Учений стверджує, що “тільки та держава посяде гідне місце в цьому світі, яка буде найефективніше працювати в сучасних умовах суспільного життя з новими технологіями, а саме тому “необхідно розвивати освіту і науку в суспільстві” [2, с. 6–7].

12–13 квітня 2012 р. у Парижі відбувся V Цивілізаційний форум “Довготривала стратегія діалогу та партнерства цивілізацій в сферах науки, освіти та культури”, під час якого вчені дійшли до висновків, що лише тріада “наука – освіта – культура” у змозі надати людству, яке відчуває небувалий шок від сприйняття викликів нового міленіуму (“футуршок” за Е. Тоффлером), ключі подолання лавини криз і виходу на траєкторію сталого майбутнього цивілізації. Разом із тим, наголошують науковці, вироблена на основі цієї тріади довготривала стратегія може бути успішно реалізована на основі діалогу та партнерства цивілізацій, інноваційного партнерства науки, освіти, держав і бізнесу у відповідь на виклики XXI ст.

Обговорення окреслених проблем мало продовження у доповіді міжнародного колективу вчених до Конференції ООН зі сталого розвитку “Ріо+20” (яка відбулася 20–23 червня 2012 р. у Ріо-де-Жанейро, Бразилія, майже через двадцять років після історичного саміту “Планета Земля” 1992 року, де було задекларовано принципи сталого розвитку) на тему “Основи довготривалої стратегії глобального сталого розвитку на базі партнерства цивілізацій” [3]. Ця доповідь підготовлена на основі Глобального прогнозу “Майбутнє цивілізації” на період до 2050 р., який було подано на засіданні Круглого столу “Майбутнє цивілізацій та стратегія цивілізаційного партнерства” у межах 64-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН (Нью-Йорк, Штаб-квартира ООН, 27 жовтня 2009 р.) й на IV Цивілізаційному форумі в межах ЕКСПО-2010 (Шанхай, 12–14 жовтня 2010 р.).

На зазначеній конференції, на V Цивілізаційному форумі “Довготривала стратегія діалогу та партнерства цивілізацій в сферах науки, освіти та культури” (2012 рік) увага вченої спільноти була також зосереджена на

ключовому завданні освіти XXI століття на розвитку мислення, орієнтованого на стале майбутнє.

На сьогодні відбувається інтенсивний пошук нової моделі освіти, що могла б задовольняти потреби майбутніх поколінь людства, вирішити проблему свого виживання і збереження навколишнього природного середовища в умовах економічної кризи. У березні 2005 р. Генеральний директор ЮНЕСКО К. Мацуура дав офіційний старт програмі “Десятиріччя освіти на користь сталого розвитку”, яка буде тривати до 2014 р.

Важливо зазначити, що на Конференції ООН зі сталого розвитку “Ріо+20” вітчизняні вчені за підтримки Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України ініціювали внесення до реєстру ООН добровільного зобов’язання – “Екологізація освіти: внесок України”, згідно з яким 70 українських університетів реалізують вимогу екологізації навчальних програм підготовки фахівців до 2014 року – року завершення зазначеної програми.

Тому суттєво важливою є необхідність збереження і реалізації двох стратегічних функцій вищої педагогічної освіти – професійної та світоглядної, їх поєднання уможливить творення екоцентричного типу майбутнього фахівця початкової освіти, коли, з одного боку, опановуються екологічні знання, уміння, практичні навички, а з іншого – відбувається екологізація мислення і поведінки, закладаються етичні норми у стосунках із природним середовищем. Значущість морально-етичного боку екологізації має завжди поєднуватися з науковими ідеями, оскільки відбувається посилення тенденції глобальних та регіональних небезпек. Тож смисловим стрижнем екологічної освіти є ціннісні орієнтації, насамперед, усвідомлення необхідності екологічної безпеки та вирішення реальних екологічних проблем.

Дієвість на практиці цих положень Г. Філіпчук вбачає в реалізації одного з основних пріоритетів – переорієнтації в освітянській сфері на розвиток людини (людиноцентризм) і в докорінних змінах ставлення людини до природи (природоцентризм) [6, с. 146]. З погляду формування антикризових програм, які передбачають парадигму сталого розвитку, зазначає вчений, логічними були б:

повернення до ноосферної філософії Вернадського, концентрація уваги на глобальній екології й оптимізація прийняття системних глобальних і національних колективних рішень. Цілком слушною є думка науковця стосовно того, що еколого-соціальні проблеми у цьому вимірі треба розглядати крізь призму вирішення всіх життєво важливих завдань планетарного та локального характеру.

Тому перспектива як розвитку, так і безпеки полягає в тому, що Людина не може бути виключена з екосистеми, а екосистема не може бути позбавлена присутності в ній Людини. Знаючи, що вона не може жити поза біосферою, екологічно мисляча особистість здатна краще аналізувати, оцінювати, передбачати взаємозв'язки та взаємовпливи на життя соціуму і природи.

Без сумніву, стара парадигма безмежності людських можливостей впливу на природу, а тим більш підкорення-панування, зжила себе. Нова – коеволюційна, за якої дуже важливо знати міру та межі людського впливу, яка передбачає розрахунок небажаних результатів діяльності людини і створення “захисних систем” проти негативних наслідків, ще повною мірою не склалася.

Зважаючи на це, зазначає Г. Тараненко, важливими завданнями професійної педагогічної освіти постає формування потреби в новому філософському погляді на природу та новому стилі мислення щодо досягнення відносин “людина – природа”, яке передбачає осмислення нового світобачення і створення нового образу філософії природи, заснованого не на протистоянні людини та природи, байдужо-об’єктивному ставленні людини до світу природи (що постійно оберталось бажанням панування над нею), а на включенні самої людини у природу (що передбачає загальну філософію життя) [4, с. 45].

Вважаємо, що майбутній фахівець початкової освіти XXI століття має стати людиною з новою екологічною філософією, з високим рівнем екологічних цінностей, і почати цей процес слід із формування екологічного імперативу як необхідної детермінанти коеволюційного проекту людства, здатного організувати збалансований розвиток у системі “людина – навколишнє середовище”.

У цьому контексті, висвітлюючи проблему теоретико-методичних засад формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи у численних публікаціях, нами висловлено припущення, що дієвість формування у майбутніх фахівців початкової освіти екологічних цінностей залежить від цілісності, динамічності, гнучкості педагогічного процесу у вищому навчальному закладі, в якому відбуваються зміни у ставленні студентів до самих себе, у результаті яких студенти самі стають носіями екологічних цінностей. Разом із тим зазначимо, що вагомих результатів у формуванні екологічних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти можна досягти за рахунок:

– спеціальної підготовки викладачів педагогічних закладів;

– створення розгалуженої системи набуття знань та суспільнопрофесійного досвіду активного особистісного самовиявлення, внутрішньої готовності до їх здійснення;

– удосконалення навчально-виховного процесу (викладання навчальних дисциплін, виховного впливу, спрямування науково-дослідної роботи, педагогічної, навчально-польової й інших видів практик) завдяки наповненню його складових екологічним змістом, поєднанню традиційних та інноваційних методів і засобів в аудиторних та специфічних позааудиторних формах; занять соціоприродного змісту і професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи;

– науково-методичного забезпечення процесу формування екологічних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти.

Висновки. На підставі вищевикладеного матеріалу нами здійснено спробу розкрити питання формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи в умовах посилення глобалізаційних викликів екологічної й економічної криз суспільства.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У наступних наукових розвідках ми плануємо розглянути окреслену проблему в практичному аспекті.

Список використаної літератури

1. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; [пер. с англ.]. – М. : Academia, 1999. – 787 с.
2. Кремень, В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
3. Основы долгосрочной стратегии глобального устойчивого развития на базе партнерства цивилизаций : доклад Международного коллектива ученых к Конференции ООН по устойчивому развитию РИО+20 (Бразилия, 2012 г.) (сокращенная версия) / под ред. проф. Юрия Яковца // Партнерство цивилизаций. – 2012. – № 1. – С. 87–99.
4. Тараненко, Г. Г. Коеволюційна парадигма у професійній педагогічній освіті / Г. Г. Тараненко // Науковий вісник Мелітопольського держ. пед. ун-ту імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка : зб. наук. пр. – Мелітополь : МДПУ, 2010. – № 4. – С. 42–48.
5. Тоффлер, Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.] ; вступ. ст. П. Гуревича. – М. : ООО “Фирма “Издательство АСТ”, 1999. – 784 с.
6. Філіпчук, Г. Суспільне ековиховання в контексті природності існування / Георгій Філіпчук // Освіта і управління. – 2010. – Т. 13. – № 4. – С. 144–149.
7. Фрідмен, Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію / Т. Фрідмен ; пер. з англ. М. Прокопович, І. Скакун. – Львів : Б. в., 2002. – 624 с.
8. Юрченко, Л. І. Екологічна культура як системотворчий чинник екологічної безпеки : дис. ... доктора філос. наук : 09.00.04 / Юрченко Любов Іванівна. – Харків, 2009. – 410 с.
9. Masuda, Y. The information Society as Post-Industrial Society / Y. Masuda. – Washington, 1981.
10. Saint-Simon, CL. H. Catechism des industriels / CL. H. Saint-Simon. – Paris, 1832.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Голуб О. В.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2013.

Крамаренко А. Н. Формирование экологических ценностей будущих учителей начальной школы в условиях обострения глобальных вызовов экологического и экономического кризиса общества

В статье рассмотрен вопрос формирования экологических ценностей будущих учителей начальной школы в условиях обострения глобальных вызовов экологического и экономического кризиса общества. Проанализированы взгляды ученых относительно проблемы становления эколого ориентированной личности будущего учителя начальной школы и выделены пути повышения эффективности этой подготовки.

Ключевые слова: экологические ценности, глобализация, экологизация, будущие учителя начальной школы.

Kramarenko A. N. Formation of ecological values of future elementary school teachers in the conditions of strengthening of global challenges of ecological and economic crisis of society

In article the problem of formation of ecological values of future elementary school teachers in the conditions of strengthening of global challenges of ecological and economic crisis of society has been examined. The scientific views concerning the problem of the ecology oriented personality of future elementary school teacher have been analyzed; and the directions of increase of efficiency of this training have been described.

Key words: ecological values, globalization, ecologization, future elementary school teacher.